

MODELY VZTAHU STÁT – CÍRKVE

Verze 2008

I. V OBDOBÍ DO 16. STOLETÍ

Toto dlouhé období se vyznačuje především jednotou společenského a náboženského systému. Šlo tu především o otázku, zda v tomto systému je pouze jedna nejvyšší moc (politicko-náboženský monismus), a to zda moc císařská či papežská, nebo dvě nejvyšší moci, a to v jakém vztahu.

I.1. CÉZAROPAPISMUS

Pro césaropapismus je charakteristické, že si nejvyšší státní orgán či nárok na supremaci nad církevní autoritou, dozoru a kontroly nad činností církve a inheruje ve vnitřní církevní záležitosti.

Rozvinul se nejdříve na křesťanském Východě a později se rozšířil i na Západ ve středověké Římské říši.

I.1.1 Byzantský césaropapismus

Synové císaře Konstantina Velkého zpočátku pokračují v politice svého otce vyznačující se náboženskou tolerancí, ale už od r. 340 začínají upřednostňovat křesťanství a integrovat je do svých mocenských zájmů.

Císař Gracián (vládl 375–383) se zřekl původně pohanského titulu *pontifex maximus* a přijal nový titul *princeps christianissimus*. Císař Theodosius Velký dal r. 380 křesťanskému náboženství postavení oficiálního státního náboženství. Přestože v západní části říše více respektoval církevní autoritu, ve východní části říše začal zasahovat do vnitřních záležitostí církve, např. jmenování a sesazování biskupů.

Důsledky:

- církev byla včleněna do mocenských struktur státu
 - císař zasahoval do církevní legislativy, především svoláváním koncilů a synodů, aktivní účasti na nich (sám či prostřednictvím legátů) a sankcionováním jejich závěrů
 - císař uplatňoval v církvi moc administrativní (především otázka obsazování úřadů) a moc soudní
 - císař zasahoval do oblastí liturgických a věroučných (dogmatických) předpisů.
- Důsledkem tohoto propojení byla státní netolerance k jinověrcům.

I.1.2 Západní césaropapismus

Církev si v západní části římské říše uchovala větší autonomii, která se posílila po zániku západořímské říše. Dále se tu předává tradice římského práva a navazuje se užší vztah s novými vládci. Tak vzniká na Západě v karolínské době *Sacrum imperium Romanum*. Zprvu obě moci, *sacerdotium* i *imperium (regnum)*, jsou ve značné míře autonomní, ale v karolínské době dochází ke vzniku západní varianty byzantského césaropapismu.

Francký césaropapismus

Tato verze césaropapismu je spojena s franckými krály Pipinem Malým a Karlem Velikým, a to na základě jejich korunovace církevní autoritou (r. 751 a r. 800).

Karel Veliký si kladel ve vztahu k církvi dva cíle – ochrana církve zvenčí (oproti jinověrcům, především islámu) a posilování zevnitř propojením církevních struktur se státními. Papež byl odsunut do role člověka majícího v modlitbě vyprošovat požehnání pro tyto vládařské snahy.

V důsledku to vedlo:

- k soustředění politické i náboženské moci do rukou státní autority;
- k uplatňování dozoru nad činností církve a intervencím do ní;
- k respektování primátu papeže – státní moc byla chápána jako jeho nástroj (*instrumentum Ecclesiae*), primát však byl uplatňován pouze v duchovní oblasti;
- k zasahování vládců do církevní legislativy, především prostřednictvím partikulárních synod, do administrativy, majetkové správy a výkonu církevní soudní moci;
- na druhé straně mělo duchovenstvo rozhodující vliv nejen v náboženské, ale i v kulturní a politické oblasti.

Germánský césaropapismus

Tato verze je spojena se saskými knížaty a jejich státem vytvořeným po rozpadu francké říše. Důležitou událostí byla korunovace knížete Oty I. na císaře papežem Janem XII. r. 962.

Cílem nových císařů byla nejen obnova bývalé francké říše, ale obnovy římské říše, tedy spojení východní a západní části. Císař měl být hlavou univerzálního křesťanského státu.

V důsledku to vedlo:

- k podřízení církevní moci vůči státní moci po vzoru byzantského césaropapismu;
- k ještě větší kontrole činnosti církve a zásahům do ní oproti francké říši;
- k aplikaci feudálního zřízení na církevní struktury;
- ke snaze císařů zcela si papeže podřídít a omezit jeho roli na „úředníka pro věci duchovní“, císař zasahoval do výběru nového papeže;
- následně ke krizovým jevům v církvi (simonie, laická investitura...).

I.2 KŘESŤANSKÝ DUALISMUS

Vypracování zásad křesťanského dualismu bylo převažující reakcí na césaropapismus ve 4.–10. století.

Prvním horlivým zastáncem i teoretikem autonomie církve byl milánský biskup sv. Ambrož († 397), který jednak rozhodně vystoupil proti deliktům císaře a donutil ho k veřejnému pokání, jednak ve svých spisech rozvíjel ideál křesťanského státu vyznačujícího se spoluprací mezi církevní a světskou mocí na základě křesťanské víry a římské právní kultury. Jeho žák sv. Augustin († 430) tuto koncepci dále rozvíjel a ukazoval na hranice kompetencí obou mocí.

Ze strany papežů rozvíjel koncepci vztahů a spolupráce obou mocí papež sv. Lev Veliký († 431), kdy zdůrazňoval nutnost vymezení kompetencí a jejich dodržování. Systematický výklad této nauky podal papež Gelasius I. († 496) v listě císaři Anastázovi r. 494 a shrnul ji do těchto bodů:

- rozlišení dvou nejvyšších mocí – císařské a biskupské (v tom i papežské);
- moc císařská podléhá moci biskupské ve věcech duchovních;
- moc biskupská podléhá moci císařské ve věcech společensko-politických;
- vymezení kompetencí obou mocí, každá má své pole působnosti;
- koncentrace obou mocí v jednom subjektu je vyloučena.

1.3 PAPEŽSKÁ TEOKRACIE (PAPOCÉZARISMUS)

Tento model vztahu stát – církev vznikl jako radikální reakce na germánský césaropapismus v 11.– 13. století.

Podkladem tohoto modelu vztahů je teorie bezprostřední moci církve ve světské oblasti (*theoria potestatis directae Ecclesiae in temporalibus*), která je úzce spjata se snahou o reformu papežství a církevního života nazývanou podle papeže Řehoře VII. († 1075) jako gregoriánská reforma, byla dále rozvíjena jeho nástupci až do konce 13. století. Jde tu o redukci křesťanského dualismu tezí o plné moci papeže.

Základní teze:

- papež má plnou moc nejen e věcech duchovních, ale i ve věcech světských, a tuto moc propůjčuje jednotlivým panovníkům;
- pouze církevní moc je oprávněna regulovat vztah stát a církev;
- papež a jemu podřízené věci jsou vyňaty z kompetence státních orgánů;
- duchovní osoby a církevní majetek nepodléhají světské moci – *privilegium fori et administrationis*;
- státní moc nejen nemůže zasahovat do vnitřních záležitostí církve, ale naopak jí musí být na požádání k pomoci jako „světské rameno“ (*bracchium saeculare*) pro boj o jednotu v církvi i proti jinověrcům;
- kanonické právo je nadřazeno sekulárnímu právu;
- pokud se vladař dopustil těžkého veřejného hříchu, má papež právo jeho poddané uvolnit z poslušnosti vůči vladaři, v případě nutnosti i pomocí exkomunikace, a tím ho fakticky suspendovat od vlády, případně i sesadit.

II. OBDOBÍ ROZPADU JEDNOTY KŘESŤANSKÉ EVROPY V 16.–18. STOLETÍ

V tomto poměrně krátkém období došlo především ke konfesijnímu rozdělení Evropy vlivem reformačního hnutí, ke krizi autority papežství i rozvoji idejí národní suverenity, suverenity jednotlivých vládců, důsledkem toho postupně k rozpadu jednoty politického a náboženského prvku ve společnosti.

II.1 JUDISDIKCIONALISMUS (*Staatskirchenrechthohheit*)

Tento systém vztahů stát – církve vycházel především ze suverenity státu a jeho vládců, což nutně vedlo ke snahám i k teoretickému vypracování systému nadřazenosti státní moci nad mocí náboženskou, tedy podřízení církevních autorit státní jurisdikci.

Nejprve se uplatnil v převážně protestantských státech, brzy poté i v převážně katolických státech.

II.1.1 Protestantký jurisdikcionalismus

Protestantský jurisdikcionalismus vychází především z učení Martina Luthera. Velký vliv tu měly ideje neviditelnosti církve, odmítnutí hierarchie jako posvátné struktury odvozené ve svých základech přímo od učení a konání Ježíšova, odmítnutí svátostného kněžství, církevní tradice a věroučné autority. Důsledkem (uspíšeným historickými okolnostmi) byl růst významu světských vládařů v oblasti církevní disciplíny, takže došlo k novému způsobu podřízení náboženského života politické moci, který lze dokonce nazvat laická teokracie.

To našlo svůj výraz již v augsburském náboženském míru z r. 1555, kde byla kodifikována zásada *cuius regio, eius religio*. Následně byla uplatňována i teoreticky zdůvodňována práva vládců na jejich teritoriu v náboženských záležitostech:

- *iura maiestatica circa sarca*, tj. celá oblast vnějších vztahů mezi příslušnou křesťanskou konfesí a státem a struktury řízení;
 - dokonce však i *iura maiestatica in sacra*, tj. zasahování i do oblasti věroučné;
 - náboženství se tu opět stává nástrojem politické moci;
 - dochází k identifikaci státních a náboženských zájmů;
- Největšího ohlasu došel protestantský jurisdikcionalismus v Německu a v některých zemích severní Evropy (Anglie, Dánsko, Švédsko, Norsko), ale i ve Švýcarsku a v pravoslavné modifikaci v Rusku.

II.1.2 Katolický jurisdikcionalismus

Katolická podoba jurisdikcionalismu je spojena s absolutistickými snahami katolických vládců o naprostou suverenitu na svém teritoriu, a to navzdory uznávání papeže jako hlavy katolické církve a zachování spojení s ním. Po vzoru protestantských vládců i tito panovníci usilovali o nadvládu nad katolickou církví na svém území.

V tomto systému je rozlišena:

- katolická církev jako univerzální instituce v čele s papežem majícím omezenou duchovní moc;
 - katolická církev na teritoriu státu jako národní instituce podřízená monarchovi.
- Panovník vůči katolické církvi jako národní instituci uplatňuje *iura maiestatica circa sacra*, ale vůči katolické církvi jako univerzální instituci neuplatňuje *iura maiestatica in sacra*. Připisoval si především tato práva:
- *ius advocatiæ seu ius protectionis* – právo na ochranu a péči nad církví, konkrétně dozor nad majetkovou správou a speciální státní trestní normy chránící katolickou víru proti znevažování;
 - *ius inspectionis* – právo dozoru nad vnějšími projevy náboženského života, především nad církevními sdruženími, nad řády a kongregacemi, nad poutěmi, publikační činností apod.;
 - *ius cavendi* – právo na kontrolu některých církevních právních aktů, především *ius placeti*, tj. povinnost předkládat papežské a biskupské výnosy (i výnosy vyšších řeholních představených) předběžné státní kontrole před jejich promulgací na území státu a právo na zákaz jurisdikčních aktů uznaných za nebezpečné pro stát, a *appellatio ab abusu*, tj. právo na pojednání odvolání proti právním aktům církevní autority před sekulárním soudem z titulu zneužití či překročení pravomoci;
 - *ius exclusivæ* – právo veta vůči některému kandidátu v průběhu obsazování církevního úřadu či prezentace 3 kandidátů státní autoritou, dokonce i právo veta neboli neuznání papeže-elekta (právě zvoleného kardinála).

Katolický jurisdikcionalismus se rozšířil prakticky ve všech převážně katolických zemích Evropy a následně i v mimoevropských územích těmito státy kolonizovaných (kde většinou později nastoupil systém státního náboženství). V jednotlivých evropských zemích nabyly specifické podoby vyjádřené i terminologickým rozlišením: galikanismus ve Francii, regalismus ve Španělsku, febronianismus v některých německých zemích a josefinismus v Rakousku.

II.2 KATOLICKÁ REAKCE – TEORIE NEPŘÍMÉ MOCI CÍRKVE VE VĚCÍCH SVĚTSKÝCH

Na monistické a absolutizující tendence odpověděla katolická církev potvrzením křesťanské dualistické koncepce, a to v nové modifikaci zvané teorie nepřímé moci církve ve světských (časných) záležitostech – *theoria potestatis indirectae Ecclesiae in temporalibus*.

Revize dřívější teorie přímé moci církve ve světských věcech probíhala v diskusi teologů už od 1. poloviny 16. stol. sv. Roberta Bellarmina († 1621) a Francisca Suáreze († 1617).

Základní myšlenky lze shrnout takto:

- papež má duchovní moc, jejímž primárním a vlastním předmětem jsou záležitosti duchovní povahy (*res spirituales*);
- papež nemá přímou moc ve věcech světských (*res temporales*);
- papež však má nepřímou moc ve světských věcech, nakolik souvisí s posledním cílem člověka, se spásou – jinak řečeno, nakolik tyto světské skutečnosti mají náboženský význam;
- dle dopracování Fr. Suáreze jsou předem nepřímé moci církve také smíšené záležitosti (*res mixtae*), tj. záležitosti, na něž se vztahuje zároveň i moc duchovní i moc světská. Tyto otázky nemají být regulovány jednostranně pouhým sekulárním právem, ale na základě dohod s církevními představiteli;
- lidstvo je poddáno dvěma mocem – světské a duchovní, přičemž obě mají svou přímou a vlastní kompetenci neodvozenou od druhé moci, tedy jaksi na základě rovnosti;
- obě moci jsou na sobě nezávislé v oblasti své kompetence;
- všichni lidé, a to jako jednotlivci i jako skupiny, tedy i státy, mají svou odpovědnost vůči Bohu i vůči církvi, která je nositelem specifického poslání náboženského převyšujícího poslání státu;
- proto stát nemůže bránit v náboženské činnosti jednotlivých věřících a skupin věřících, především ne v tom, co formuluje kanonické právo;
- státní moc má napomáhat církvi ve splnění jejího poslání;
- církve je pro své náboženské poslání oprávněna pronášet mravní soudy nad činností státní moci;
- je třeba stanovit dohodou mezi Apoštolským stolcem a státem pozitivní normy regulující spolupráci těchto dvou autorit především v oblasti *rerum mixtarum*.

III. SOUČASNÁ EPOCHA – 18. – 20. STOLETÍ

V této epoše jsou 4 hlavní modely tohoto vztahu:

- státní náboženství (či vyznání);
- odluka církve od státu;
- systém koordinace;
- totalitní systémy založené na ideologii plnicí funkci státního náboženství.

III.1 STÁTNÍ NÁBOŽENSTVÍ (STÁTNÍ VYZNÁNÍ)

V tomto modelu můžeme rozeznávat tradiční a modernizovanou verzi.

Tradiční verze

1. stát afirmuje určitou náboženskou doktrínu jako jediné pravdivou (teologické kritérium);
2. stát formálně uznává (v ústavě či konkordátu) jedno náboženství či vyznání jako oficiální státní náboženství;

3. stát subvencuje toto náboženství či vyznání z veřejných zdrojů, čímž mu dává oproti jiným náboženstvím či vyznáním privilegované místo;
4. stát buď vydává oficiální zákaz vyznání jiných náboženství či vyznání, nebo je pouze toleruje.

Modernizovaná verze

1. stát záměrně neafirmuje určité náboženství či vyznání jako pravdivé;
2. stát oficiálně uzná jeho náboženstvími vyznání jako státní ne pro teologické kritérium, ale z důvodů historických či sociologických;
3. stát subvencuje toto náboženství či vyznání z veřejných zdrojů, čímž mu dává oproti jiným náboženstvím či vyznáním privilegované místo;
4. stát dává záruku individuální náboženské svobody.

III.1.1 Mimokřesťanská státní náboženství

- islám – především arabské země, např. Irán, kde panuje nábožensko-politický monismus; vyznačuje se legální převahou koránu nad státními zákony;
- judaismus – stát Izrael; zde není tak silný tlak na dodržování náboženských norem

III.1.2 Křesťanské státy nekatolické

- pravoslavné – v 19. stol. Rusko, Černá Hora, Srbsko, v 20. stol. navíc Řecko a v mezi-válečném období Rumunsko;
- protestantské – skandinávské země (Norsko, Švédsko, Dánsko, Island), v 19. stol. některé švýcarské kantony a některé německé země;
- anglikánské – Velká Británie.

V těchto zemích, pokud je tento model uplatňován, má podobu modernizovanou. V současné době probíhá proces revize tohoto spojení státu a církve, který vede až ke vzrušení systému státní církve a nastolení systému koordinace, přičemž dřívější státní církev má obvykle privilegované postavení oproti ostatním církvím a náboženským společnostem, a to z důvodů historických a sociologických (např. od r. 2000 Švédsko).

III.1.3 Křesťanské státy katolické

Před 2. vatikánským koncilem (1962–1965)

- 19. stol. – Španělsko, Portugalsko, Rakousko, některé německé země (Wüsterbersko, Bádensko), latinskoamerické země (např. Bolívie, Guatemala, Venezuela, Kolumbie, Kostarika, Honduras, Nikaragua, Salvador, Haiti);
- 20. stol. – Lichtenštejnsko, Polsko, Itálie, Dominikánská republika, Paraguay, Peru, Panama, Irsko.

V těchto státech mělo státní náboženství modernizovanou podobu.

Po 2 vatikánském koncilu

Na 2. vatikánském koncilu (1962–1965) katolická církev vyhlásila připravenost k rezignaci na dříve udělená privilegia, především tam, kde by mohla být na překážku opravdové náboženské svobodě příslušející jak každému člověku, tak náboženským skupinám.

Proto byl revidován právní status katolické církve v mnoha zemích (např. Itálie, Španělsko, Irsko, Lichtenštejnsko, Lucembursko, Monako, mnohé latinskoamerické státy). Už v průběhu koncilu to mělo vliv na smlouvy Apoštolského stolce s Venezuelou a Argentinou.

Základní rysy:

- uznávání autonomie obou subjektů;
- deklarace vůle ke spolupráci v oblastech společenského zájmu;
- specificky vždy řešeny otázky výchovy, především školství, a otázky manželské (oblast rodinného práva).

III.2 ODLUKA CÍRKVE OD STÁTU

Nejde tu o jednoznačné právní řešení. Lze je popisovat: z hlediska slovního vymezení (kdy se v právním systému státu hovoří o odluce), anebo z hlediska věcného rozlišení (kdy na základě systematického rozboru je daný systém vědou označován jako odlukový). Z prvního hlediska lze rozlišovat 4 základní způsoby odluky – severoamerický, francouzský, německý a sovětský (i když toto rozlišení se liší co do počtu a řazení v jednotlivých publikacích); z druhého hlediska, které zde preferujeme, se jako odlukové označují pouze první dva z nich.

III.2.1 Severoamerický model laického státu (čistá odluka)

Počáteční tendence:

1. státní náboženství – nejčastěji v anglikánské podobě;
2. separace – spojená s hnutím za politickou svobodu proti Anglii, směřovala k přetrvávání pout mezi náboženstvím a státem, byla formulována na základě přirozeněprávní teorie, zvláště významně v kolonii Virginie v Charitě práv r. 1776.

Právní základ:

- Ústava USA z 17. 9. 1787 čl. 6 § 3 – ustanovování do státních úřadů nemůže být závislé na náboženském vyznání;
- 1. dodatek ústavy USA z 21. 9. 1789 – kongres nemůže vydat zákon respektující oficiální náboženství či bránící svobodě náboženské praxe (*no establishment of religion, free exercise of religion*);
- 14. dodatek ústavy USA z r. 1868 – explicitně vyjadřuje závaznost 1. dodatku pro všechny státy unie;
- soudní precedenty – dle zásad *common law*.

Stát však není neutrální vůči náboženství, proto tyto zásady:

- církve a náboženské společnosti jsou soukromými sdruženími s právní subjektivitou;
- daňové úlevy pro církve a náboženské společnosti;
- možnost soukromého školství všech stupňů s nepřímou finanční podporou státu;
- možnost veřejného vykonání kultu a vytváření náboženských spolků, řeholních řádů...
- vojenští, nemocniční, policejní, vězeňští a parlamentární kaplani jsou placeni státem.

Je patrné v celém společenském životě, že USA se hlásí ke křesťanské tradici, a to s velkou mírou tolerance. Není tu speciální právní norma regulující vztah mezi státem a katolickou církví.

III.2.2 Francouzský model laického státu (nepřátelská odluka)

Vznik: během francouzské revoluce (1789–1795) s pozdějšími modifikacemi.

Právní základ:

- deklarace práv člověka a občana z 26. 8. 1789 čl. 10 – svoboda svědomí a náboženství;
- *Constitution civile du clergé* z 12. 7. 1790 – snaha organizovat katolickou církev nezávisle na ústředí v Římě;

- zákon o výkonu duchovenské služby z 7. 5. 1791;
- zákon o odluce církve od státu z 21. 2. 1795.

Těmito právními normami a konfiskací církevního majetku za účelem splacení státních dluhů byla katolická církev podřízena ještě větší supremacii státu než za monarchie (jurisdikcionismus). Církev byla zcela vyloučena z veřejného života – žádná finanční podpora, zákaz výkonu kultu mimo vyznačená místa, zákaz náboženských symbolů na veřejnosti, církev nemá právní subjektivitu – laickost státu, ovšem ne neutrální, ale nepřátelská.

Napoleon Bonaparte zavedl 3 státní náboženství (katolické, protestantské, judaismus) a r. 1801 uzavřel konkordát, k němuž však jednostranně připojil tzv. organické články.

Separacní úpravy prohloubila Pařížská komuna r. 1871 – laicizace školství, zákaz výuky náboženství ve státních školách.

Další změny byly na počátku 20. století:

- 1901 – činnost řádů jen se souhlasem Státní rady, ten většinou odepřen;
- 1905 – nová odluka církve od státu: církve nadále není právníkou osobou, ale nejsou tu již zásahy do obsazování církevních oficií.

Tato ostrá forma separace byla zmírněna po 1. světové válce, především však po 2. světové válce, přesto ve Francii dodnes přetrvávají rysy specifické pro tuto formu separace.

Podle tohoto vzoru (i když ne v identické podobě) byly utvářeny odluky v Belgii r. 1831, Itálii r. 1871, Prusku (*Kulturkampf* v letech 1871–1878), Brazílii r. 1890 a Mexiku r. 1856, ovlivněna byla situace i v Holandsku, Španělsku a Portugalsku.

III.3 SYSTÉM KOORDINACE

Německý model laického státu – zvaný též umírněná odluka

Vznik: po r. 1918 – tzv. Výmarská republika na popud zlomu ve státním protestantském náboženství porážkou ve válce a pádem protestantské šlechty. Republikánská forma vlády vyvolala novou úpravu církevního zřízení – synodní zřízení

Právní základ:

- Ústava Výmarské republiky z 11.8.1919 čl. 137 § 1 – není tu oficiální náboženství ani církev.

Základní rysy:

- náboženská vyznání mají status veřejných sdružení, podrobnosti stanoví právo jednotlivých zemí;
- garance náboženské svobody jednotlivců;
- každá církev a náboženská společnost je zcela autonomním subjektem s právem stanovit si vlastní normy a zakládat svá sdružení;
- záležitosti společného zájmu budou řešeny cestou jednání a bilaterálních dohod, k nimž jsou oprávněny především jednotlivé země (*Länder*), federální (spolková) úprava tu stanoví obvykle zásady a hranice; výjimkou byl *Reichskonkordat* r. 1933.

Pouze v některých německých zemích zůstaly v zemské úpravě zbytky jurisdikcionalismu či státního náboženství – vedlo to k uzavření smluv potvrzujících tento stav, a to mezi jednotlivými zeměmi a zemskými luterskými církvemi.

Po 2. svět. válce:

- ústava (*Das Bonner Grundgesetz*) z 23. 5. 1949 čl. 4 – ponechává zásady úpravy Výmarské republiky, směřuje tedy ke koordinaci poslání státu a církvi k prospěchu lidské osoby. Podobně byl vztah církvi a státu právně upraven v meziválečném období v Rakousku.

III.4 TOTALITNÍ SYSTÉMY

Obvykle se uvádějí tyto základní rysy totalitního státu (které nemusí být vždy realizovány všechny zároveň):

1. oficiální ideologie ospravedlňující totalitní moc nad společností;
2. jedna masová strana řídící diktaturu;
3. státní monopol v armádě;
4. státní monopol ve sdělovacích prostředcích;
5. teroristický politický systém;
6. centrálně řízené hospodářství.

Tyto prvky vedly k likvidaci demokracie a k politice nepřátelské vůči církvím a náboženským společnostem, pokud se nenechaly vtáhnout do státní mašinérie. Hlavním společným rysem je podřízení jednotlivce státu. Všechny historické formy totalitních systémů lze rozdělit do dvou hlavních forem – fašismus a komunismus.

III.4.1 Italský fašismus

Vznik: po 1. světové válce Benito Mussolini založil po odchodu ze socialistické strany r. 1917 vlastní organizaci *Fascio di Resistenza*, která se pak přeformovala v politickou stranu *Partito Nazionale Fascista*.

Po uchopení moci r. 1922 byla zpočátku snaha o normalizaci vztahu stát - církev, 11. 2. 1929 byly uzavřeny Lateránské dohody a konkordát. Později se však ukázalo, že to byl především oddalovací manévr zastírající skutečný vztah fašistů ke křesťanství.

Základní myšlenky:

- stát a církev jsou dvě skutečnosti v neustálém konfliktu, Lateránské dohody jsou jen dočasnou jednotou protikladů;
- náboženství je chápáno jako instrument – filozofie pro masy – sloužící k podřízení všech vůči státu
- dle zásad ontologického monismu (Hegel) je poslušnost vůči Bohu ztotožněna s poslušností vůči státu

Katolická reakce: odsouzení fašismu v encyklice *Non abbiamo bisogno* z 29. 6. 1931 jako *statolatria* – kult státu.

III.4.2 Národní socialismus – německý nacismus

Vznik: po 1. světové válce – Adolf Hitler – NSDAP – u moci od r. 1933

Základní myšlenky:

- hegelovský ontologický monismus;
- primát státu nade vším;
- nadřazenost germánské rasy (rasismus a elitarismus);
- protikřesťanský ráz (též pod vlivem Nietzscheho filozofie).

Po uchopení moci r. 1933 zpočátku zdání dobré vůle vůči křesťanům – konkordát s Apoštolským stolcem z 20. 7. 1933, ten však byl brzy porušován, především likvidací nezávislého tisku (včetně náboženského) a katolických sdružení a škol. To vedlo k opakovaným intervencím Apoštolského stolce vůči nacistickým orgánům.

Katolická reakce: odsouzení nacismu v encyklice *Mit brennender Sorge* z 13. 3. 1937 jako pohanské ideologie směřující k opanování světa a vyhlazení celých skupin populace; odboj, pomoc papeže Židům a dalším pronásledovaným.

III.4.3 Komunistický totalitarismus

Vznik: po Říjnové revoluci r. 1917, upevněno a rozšířeno za Stalina.

„Právní“ základ:

- dekret lidových komisařů z 23. 1. 1918 o odluce církve od státu a školy od církve;
- Ústava Ruské sovětské republiky z 10. 7. 1918 + ústavy dalších republik;
- Ústava SSSR („stalinovská“) z 5. 12. 1936.

Zásady:

- zásada odluky církve od státu (s uplatněním prvků především francouzského modelu odluky), ve skutečnosti naprosté podřízení církvi dle tradice byzantského césaropapismu, a to především pro tradici úzkého spojení ruské pravoslavné církve a státu;
- církve jsou soukromá sdružení bez právní subjektivity. Pouze skupiny věřících (alespoň 20 osob) mohou požádat o registraci a propůjčení majetku k bohoslužbě;
- z ideologického a politického monismu v marxisticko-leninské době totalitní charakter;
- vědecký ateismus se stal státním náboženstvím, cílem vybudování beztřídní společnosti – ráj na zemi;
- ostatní náboženství tolerována do svého vyměření (administrativně urychlovaného) a označována jako opium lidu vedoucí k jeho odcizení se svému vlastnímu poslání.

Po 2. světové válce byl tento systém vnucen dalším státům středovýchodní Evropy, Asie, dokonce i Ameriky (Kuba). Jako jediný ateistický stát se proklamovala Albánie, politika jednotlivých vlád vůči náboženství byla různá dle místních podmínek, i když všude byla zpočátku snaha o přísnou aplikaci sovětského vzoru uplatněného na ruskou pravoslavnou církev.

Katolická reakce:

- komunismus byl odsouzen encyklikou *Divini Redemptoris* z 19. 3. 1937 o bezbožném komunismu a v dalších sociálních encyklikách; katolíkům zakázáno členství v komunistických stranách, spolupráce s nimi a s komunistickou propagandou dne 1. 7. 1949 pod hrozbou samočinné exkomunikace;
- po 2. vatikánském koncilu uplatněna metoda dialogu s komunisty při současném jasném stanovisku vůči komunistické doktríně, a to i na politické úrovni, zvláště papežská východní politika – částečné dohody s Maďarskem r. 1964 a s Jugoslávií r. 1966, diplomatické styky s Polskem od r. 1974;
- k formování politiky vůči komunismu rozhodující měrou přispěl papež Jan Pavel II.; jeho činnost se nemálo přičinila o zhroucení komunismu (státního socialismu) v r. 1989.

Postkomunistické země:

- normalizace postavení věřících jako jednotlivců i skupin
- postavení církvi a náboženských společností jako právních osob
- aplikace mezinárodních paktů o občanských a politických právech a svobodách
- v některých zemích ponechána zásada odluky církve a státu – Maďarsko r. 1989, Bulharsko r. 1991; jinde tato zásada nejmenována, hovoří se o autonomii církvi a náboženských společností (Rumunsko, Česká republika, Slovenská republika);
- ve většině z nich (kromě „pravoslavných“ zemí) smlouvy s Apoštolským stolcem (např. nové německé země, Maďarsko, Slovensko, Polsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Chorvatsko, Slovinsko, Bosna a Hercegovina, Albánie, Kazachstán; návrh smlouvy s Českou republikou dosud nebyl ratifikován).

III.5 ZÁSADY VZTAHU STÁT – CÍRKVE PODLE UČENÍ 2. Vatikánského koncilu

Katoličtí biskupové se na 2.vatikánském koncilu (1962–1965) zabývali i otázkami postavení katolické církve v současné společnosti, jejího vztahu k ostatním církvím a náboženským společnostem a vztahu ke státní moci. Zásady zde diskutované se promítly bezmála do všech 16 koncilních dokumentů, nejvíce však do konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, do deklarací o náboženské svobodě *Dignitatis humanae* a o křesťanské výchově *Gravissimum educationis* i do dekretů o službě biskupů *Christus Dominus* a o apoštolátu laiků *Apostolicam actuositatem*.

Podstatný význam mají tři zásady:

- zásada autonomie státu a církve v oblasti své kompetence;
- zásada ochrany náboženské svobody v individuálním i společenském rozměru;
- zásada spolupráce státu a církvi pro dosažení společného dobra lidské osoby.

Tyto zásady vedly k vypracování nové teorie vztahu stát – církve na podkladě spolupráce a vedly k revizi dosavadní právní úpravy vztahu stát – katolická církev i vztahu stát – ostatní církve ve více státech. Lze říci, že z tohoto hlediska se stal 2. vatikánský koncil předělem ve vztazích stát – církve.

Zásada autonomie státu a církve

Zásada o nezávislosti a autonomii církve a státu v oblasti své kompetence není nová, je potvrzením tradičního křesťanského dualismu. Tato zásada však dostala nový plnější výklad, a to na základě personalistické koncepce člověka a společenského charakteru církve i státu.

V podrobnějším rozboru lze hovořit o zásadách:

- nezávislosti církve jako společnosti v duchovních věcech a jejich realizaci;
- nezávislosti církevní hierarchie v řízení poslání církve ve světě;
- nezávislosti jednotlivých věřících při plnění poslání církve ve světě;
- autonomie světa ve vztahu k církvi, ne však naprosté nezávislosti;
- autonomie politické společnosti;

to vše nejen v rovině morální, ale i právní, kde je zdůrazněna právní suverenita a subjektivita, přičemž se v případě církve hovoří o duchovní suverenitě a reprezentantem církve je Apoštolský stolec.

Zásada náboženské svobody

Vyhlášení náboženské svobody jako základní zásady pro vztah stát – církve má význam přelomu, především pro revizi koncepce náboženské svobody v učení katolické církve.

Před koncilem byla často hlášána teze, že právo na svobodu má pouze pravda, tzn. učení katolické církve, ostatní náboženství a vyznání mají pouze právo být tolerovány. Změnu přineslo zdůraznění práva i povinnosti jednat podle svého svědomí, i kdyby se neshodovalo plně s objektivní pravdou, s tím omezením, že z toho nesmí vycházet újma pro jiné osoby, přičemž stále zůstává přirozená povinnost člověka hledat pravdu a vychovávat podle ní své svědomí.

Jde o náboženskou svobodu:

- ve vnitřní sféře – svoboda v hledání pravdy, svoboda v jednání podle poznané pravdy (nenarušují-li se práva třetích osob) a svoboda ve výchově svědomí;
- ve vnější sféře – svoboda ve veřejném výkonu náboženství v individuálním i společenském rozměru a svoboda od vnějšího nátlaku (příkazů či zákazů) v této oblasti ze strany státní moci.

Tato svoboda má být garantována i právně, a to negativně i pozitivně, přičemž tato garance má příslušet všem náboženstvím i vyznáním na principu rovnosti.

Řečeno z pohledu státu: stát nemůže být podmětlem povinnosti náboženské praxe (překračování jeho kompetence) a má v tom garantovat svobodu svým občanům, na druhé straně má povinnost dbát o dobro všech občanů, a proto musí vytvořit právní nástroje na ochranu před škodlivými formami religiozity.

Zásada spolupráce církve a státu

Také tato zásada není nová, ale má novou aktuálnost ohledně států s krajní separací náboženství a státu.

Ukazuje se, že náboženská neutrálnost neznámá hodnotovou neutrálnost; každý státní systém je vybudován na určitých hodnotách, které musí chránit a rozvíjet. To vede ke spolupráci mezi všemi, kteří o takové hodnoty usilují, tedy i mezi církví a státem.

Už i klasické církevní právo veřejné uvádí dva důvody této spolupráce: ochrana a boj proti zlu (negativní motiv) a rozvíjení dobra všech lidí i společnosti (pozitivní motiv), přičemž je dodržována zásada autonomie a subsidiarity.

Konkrétně to znamená:

- ochrana a rozvíjení dobra lidského jedince;
- ochrana a rozvíjení dobra rodiny;
- ochrana a rozvíjení dobra jiných menších jednotek (spolků a sdružení apod.);
- ochrana a rozvíjení dobra občanské společnosti.

Jako formy spolupráce se z hlediska právního uvádí politický dialog a vzájemná dohoda kodifikovaná právním způsobem.